

Irena Motow, Marta Motow-Czyż

Proces usamodzielnienia wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych

Pedagogika Rodziny 5/4, 29-40

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Motow
Marta Motow-Czyż
Akademia im. Jana Długosza

Proces usamodzielnienia wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych

The process of self-empowerment of inmates from juvenile correctional institutions

Abstract: The self-empowerment programme, which is statutorily implied and run in a juvenile's natural environment after their leaving a detention institution, encompasses social integration of the adult person with the local community. The main goal of the process is to rebuild the skill of citizen participation in social life and to fulfil basic social roles in a responsible way with all the potential they have. The process is accompanied by some barriers in family, work, and environment space as well as in social aid. All the barriers impede the process of self-empowerment and frequently ruin their chance of life stabilization they were trying to get for many years.

Key-words: readaptation, juveniles, self-empowerment, empowerment, barriers

Wprowadzenie

W związku ze znaczącym wzrostem przestępczości nieletnich, zwłaszcza, że coraz częściej dotyczy ona dzieci poniżej 13 roku życia [Klaus 2009; Biel 2009, s. 47], trwają poszukiwania kształtu racjonalnej polityki społecznej i skuteczniejszych sposobów przeciwdziałania. W szerokiej dyskusji teoretyków i praktyków resocjalizacji, głównymi zagadnieniami rozważań jest wysoka powrotność podopiecznych na drogę przestępstwa po opuszczeniu placówki oraz profilaktyka tego zjawiska [Opora 2006; Pospiszył, Konopczyński 2007; Bieńkowska 2011].

Zamierzonym celem resocjalizacji prowadzonej wobec nieletnich w placówkach jest stworzenie im możliwości poprawnego funkcjonowania w społeczeństwie po

powrocie do środowiska naturalnego. Stosowane przez wychowawców metody pracy z nieletnimi w zakładzie zakładają przemianę ich tożsamości przestępczej w nowe, korzystne społecznie sposoby funkcjonowania w różnorodnych rolach społecznych [Konopczyński 2006, s. 13]. Z chwilą opuszczenia instytucji, następuje proces zmiany przynależności społecznych nieletnich i ponowny proces identyfikacji z nowymi grupami społecznymi, funkcjonującymi w środowisku lokalnym. Na nowo muszą być uruchomione procesy asymilacji i akomodacji. W tym okresie nieletni otrzymują od społeczeństwa kredyt zaufania, pod warunkiem, że przyjmą zasady obowiązujące w otoczeniu do którego powrócili. Jest to dla nich niezwykle trudne, ponieważ, droga od bycia przestępcą, przez stygmatyzujący status wychowanka zakładu, do jednostki społecznie poprawnej, zmieniła ich sposób postrzegania rzeczywistości [Motow 2012].

Problem pomocy nieletnim po opuszczeniu instytucji resocjalizacyjnych miał miejsce w najodleglejszych czasach. W domach poprawy w Amsterdamie czy w Kolonii Metraey we Francji, pomoc polegała na przygotowaniu ich do pracy oraz w znalezieniu miejsca pracy. W Polsce powołane Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych w swoim statucie zwracało uwagę na problem pomocy i opieki nad zwalnianymi wychowankami. Jednym z zadań Warszawskiego Towarzystwa Patronatu nad Nieletnimi, było „...otaczać opieką uwolnionych z zakładów wychowawczych i poprawczych do czasu usamodzielnienia się i znalezienia swego miejsca w życiu” [Kalinowski, Pelka 2003, s. 207]. Celem prowadzonej działalności wychowawczej w Instytucie Moralnej Poprawy Dzieci w Mokotowie, powołanym przez F. Skarbka, było przygotowanie nieletnich do samodzielnego życia po opuszczeniu placówki. Podobne zadania spełniały zakłady poprawcze i wychowawcze działające w II Rzeczypospolitej. Po zakończeniu II wojny światowej, wśród najważniejszych działań mających ułatwić życie nieletnim po opuszczeniu placówki była edukacja i praca [Nowakowski 1959, s. 222–229].

W dyskusji nad procesem funkcjonowania nieletniego po zakończonej resocjalizacji instytucjonalnej szczególnie podkreślane jest znaczenie nawyków przystosowawczych i komunikacji. Za główne elementy służące skutecznej re-adaptacji społecznej wskazywane są środowisko naturalne dziecka i wsparcie społeczne w środowisku lokalnym, jakie uzyskuje wychowanek po opuszczeniu placówki [Kraus 2006; Kozaczuk 2009]. Ukoronowaniem pozytywnych działań w tym kierunku jest program usamodzielnienia. Dobrze skonstruowany, konsekwentnie realizowany i systematycznie nadzorowany daje szansę na samodzielne funkcjonowanie po opuszczeniu placówki.

Charakterystyka procesu usamodzielnienia

Wprowadzenie 1 stycznia 1999 r. nowego podziału administracyjnego oraz nowego ustroju prawnego samorządu terytorialnego, spowodowało decentralizację

polskiej polityki społecznej. Wprowadzając nowy podział administracyjny kraju, zakładano, że nastąpi aktywizacja elit politycznych i społeczności lokalnych wobec licznych problemów środowiskowych, jakie pojawiły się po transformacji ustrojowej. Przepuszczano, że poczucie współodpowiedzialności poprzez lepsze rozpoznanie rzeczywistych potrzeb i ich środowiskowych uwarunkowań oraz zróżnicowań, spowoduje bardziej racjonalne gospodarowanie środkami i mniejsze sformalizowanie procedur. Wynikiem takiego stanu rzeczy było częściowe przeniesienie ciężaru organizacji świadczeń środowiskowej pomocy społecznej z państwa na organy samorządowe. Podstawą tej decyzji było przekonanie, że na poziomie gminy czy powiatu możliwe jest pełniejsze rozpoznanie występujących potrzeb osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej i w związku z tym lepsze i skuteczniejsze dobieranie udzielanych form pomocy. Jednym z wielu świadczeń, jakie kierowane są od tamtego czasu do nieletnich opuszczających placówki resocjalizacyjne, jest program usamodzielnienia, który zakłada, że końcowym efektem świadczonej w ramach programu pomocy będzie samodzielność życiowa byłych wychowanków instytucji resocjalizacyjnych.

Przygotowanie do samodzielności życiowej jest głównym celem resocjalizacji, jakiej wychowanek jest poddawany w zakładzie poprawczym czy w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Samodzielność można rozpatrywać wielorako, jako atrybut dorosłości, warunek prawidłowego rozwoju, pewną formę aktywności, potrzebę psychiczną, a nawet postawę życiową [Mudrecka 2006, s. 597]. W tym kontekście „samodzielność” jest porównywana z autonomią, dojrzałością biopsychospołeczną i zdolnością do samodzielnego życia w społeczeństwie. M. Winiarski określa samodzielnego człowieka jako jednostkę, która nie jest uzależniona od nikogo i sama radzi sobie z problemami jakie napotyka w życiu [Winiarski 2000, s. 189]. Za T. Tomaszewskim samodzielność społeczną możemy zdefiniować, jako pewien stopień niezależności myśli i działania jednostki od pomocy i nacisku ze strony innych ludzi [Tomaszewski 1958, s. 55]. Jako cecha dojrzałej osobowości, „samodzielność” może być traktowana jak zdolność do działania z własnej inicjatywy i do ponoszenia odpowiedzialności za wyniki swojego postępowania [Pieter 1963, s. 267]. W przypadku nieletnich przygotowywanych do opuszczenia placówki, wszystkie wymienione kategorie samodzielności są niezwykle istotne, ponieważ w dotychczasowym życiu nie mieli szans na tak pojmowaną samodzielność.

Charakteryzując proces usamodzielnienia, przyjęto definicję samodzielności Z. Dąbrowskiego, według której „...jest to osiągnięcie takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwia względne samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie” [Dąbrowski 1995, s. 70].

Najbardziej popularna definicja usamodzielnienia jest zamieszczona na stronach internetowych powiatowych centrów pomocy rodzinie. Usamodzielnienie traktowane jest tam jako długotrwały proces wychowawczy, któremu

podlegają pełnoletni wychowankowie placówek opiekuńczo wychowawczych, mający na celu podjęcie przez nich samodzielnego, dojrzałego życia w integracji ze środowiskiem lokalnym. W *Słowniku współczesnego języka polskiego* [2001, t.2, s. 483] usamodzielnic się oznacza „...przestawać być zależnym od kogoś lub czegoś, uzyskać samodzielność, niezależność, uniezależnić się”. Aktualne akty prawne dotyczące usamodzielnienia nie definiują tego procesu, aczkolwiek można go ujmować w kategoriach formalno-prawnych określonych w przepisach regulujących procedury przyznawania świadczeń z tego zakresu. Usamodzielnienie wychowanków jest istotnym procesem zamykającym przebieg resocjalizacji instytucjonalnej. Rozpoczyna się z chwilą przybycia do placówki. Intensyfikację działań w tym zakresie obserwujemy pod koniec pobytu w placówce i w środowisku lokalnym po opuszczeniu zakładu.

W zasadność usamodzielnienia nieletnich nikt nie wątpi, ponieważ poprzez realizowane w tym procesie zadania, nieletni uczą się samodzielnie funkcjonować. G. Gajewska [2004, s. 114–120] zwraca uwagę na cztery podstawowe kategorie zadań przygotowujących do usamodzielnienia koniecznych do zrealizowania w placówce. Są to:

1. zadania związane z przygotowaniem do samodzielnego życia w rodzinie – realizując je wychowawca placówki powinien zwrócić szczególną uwagę na:
 - a) kształtowanie u wychowanków umiejętności związanych z organizacją życia rodzinnego, jak podział praw i obowiązków, ustalanie rytmu życia, czasu wolnego, zapewnieniem członkom rodziny zdrowia fizycznego i psychicznego czy środków materialnych niezbędnych do życia itp.,
 - b) kształtowanie umiejętności w zakresie rozwiązywania problemów, takich jak radzenie sobie ze stresem, tworzenie pozytywnego klimatu rodzinnego czy podtrzymywanie więzi rodzinnych,
 - c) wyrabianie umiejętności i nawyków przydatnych w prowadzeniu gospodarstwa domowego jak dysponowanie budżetem rodzinnym, planowanie i realizowanie zakupów, korzystanie z usług rzemieślniczych i z innych instytucji i urzędów w których zapłacą rachunki, rozliczą podatek czy wezmą kredyt oraz zwracanie uwagi na estetykę i kulturę spożywania posiłków i kształtowania nawyków życia kulturalnego oraz zachowania towarzyskiego,
2. zadania przygotowujące do samodzielności zawodowej – rolą wychowawcy w tym zakresie jest wpojenie nieletnim wartości, jaką jest praca oraz przygotowanie ich do tego, że praca nie musi być stała i ciągle ta sama, bowiem nie emocjonalne przywiązanie do pracy nada sens ich przyszłemu życiu na wolności, ale umiejętność szybkiej zmiany pracy i elastyczność na rynku pracy [Motow 2006, s. 66]. G. Gajewska wymienia następujące zadania związane z przygotowaniem wychowanka do życia zawodowego:

- a) kształtowanie pożądaných postaw wobec obowiązków, nauki, pracy, zapewnienie powodzenia szkolnego,
 - b) preorientacja zawodowa, rozwijanie i rozbudzanie zainteresowań,
 - c) udzielanie pomocy w uzyskaniu wykształcenia zawodowego,
 - d) zapewnienie niezbędnych warunków podjęcia pracy zawodowej .
3. zadania przysposabiające do samodzielnego życia społecznego – jest to niezwykle trudna kategoria zadań do realizowania w instytucji resocjalizacyjnej. Nieletni, przybywając do zakładu posiadają liczne kompleksy, mają poczucie osamotnienia i problemy w kontaktach z innymi ludźmi. Placówka resocjalizacyjna poprzez specyficzną społeczność, którą tworzą nieletni przestępcy i ich wychowawcy, jest terenem, na którym sprzeczne interesy obu grup i stereotypowe myślenie doprowadzają do częstych konfliktów. Realizowanie zadań przygotowujących do życia w zgodzie ze społecznością lokalną, wymaga od nauczycieli i wychowawców ogromnego nakładu pracy i nie zawsze kończy się sukcesem. Do najważniejszych należy zaliczyć:
- a) kształtowanie u wychowanków umiejętności widzenia świata oczami innych ludzi, z ich punktu widzenia,
 - b) współtworzenie przekonania, że nie tylko doznawanie życzliwości daje poczucie szczęścia, ale też darzenie innych życzliwością,
 - c) inspirowanie do wchodzenia w relacje z innymi ludźmi,
 - d) wdrażanie do autentyczności w kontaktach z ludźmi,
 - e) treningi umiejętności radzenia sobie ze stresem,
 - f) wskazywanie na różne sposoby rozwiązywania trudnych problemów.
4. zadania przygotowujące do samodzielności obywatelskiej – wychowawca poprzez budowanie aktywnej społeczności w placówce, wskazuje wychowankom na znaczenie aktywności obywatelskiej w ich środowisku lokalnym, przekazuje wiedzę o prawach obywatelskich, uczy współrzędzenia i odpowiedzialności za dobro wspólne.

Na formowanie prawa regulującego proces usamodzielnienia wychowanków instytucji resocjalizacyjnych rzutowały uregulowania międzynarodowe, głównie standardy prawne regulujące prawa nieletnich jak Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące Wymiaru Sprawiedliwości wobec Nieletnich, Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące Zapobiegania Przemocy Nieletnich, Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące Nieletnich Pozbawionych Wolności i Wzorcowe Reguły Minimalne dotyczące środków o charakterze nie izolacyjnym – Zasady Tokijskie oraz Konwencja o Prawach Dziecka. Formalno-prawne ramy procesu usamodzielnienia zawarto w:

- Ustawie z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej (Dz.U.2004, nr 64, poz. 593 z późn. zmianami),
- Ustawie z dnia 9 czerwca 2012 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy

zastępczej (Dz.U.2011, nr 149, poz. 887 z późn. zmianami)

- Rozporządzeniu z dnia 23 sierpnia 2012 Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz.U.2012, nr 0, poz.954).

Procedura usamodzielnienia wynika z przepisów i przebiega jednakowo w każdej placówce. Do obowiązków zakładu należy:

- a) poinformowanie, co najmniej na trzy miesiące przed terminem opuszczenia placówki przez wychowanka, właściwego ze względu na miejsce zamieszkania wychowanka przed umieszczeniem w zakładzie, powiatowego centrum pomocy rodzinie, o zamiarze usamodzielnienia się wychowanka,
- b) przekazanie (nie później niż na miesiąc przed usamodzielnieniem) właściwemu powiatowemu centrum pomocy rodzinie, dokumentacji dotyczącej usamodzielnianego wychowanka.

Usamodzielniani nieletni są zobowiązani do:

- a) podania (minimum na dwa miesiące przed pełnoletnością) danych opiekuna usamodzielnienia i przedstawienia jego pisemnej zgody,
- b) spisania programu usamodzielnienia (na miesiąc przed uzyskaniem pełnoletności) i złożenia go we właściwym powiatowym centrum pomocy rodzinie,
- c) złożenia zobowiązania do realizacji programu usamodzielnienia,
- d) złożenia wniosku o przyznanie pomocy.

Warunki otrzymania przez nieletnich pomocy na usamodzielnienie są następujące:

- a) umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej na podstawie orzeczenia sądu,
- b) przebywanie w zakładzie co najmniej jeden rok (warunek ten musi być spełniony w przypadku pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki),
- c) dopełnienie wszelkich proceduralnych zobowiązań, wynikających z rozporządzenia o usamodzielnieniu
- d) zgodna z rozporządzeniem wysokość dochodu na jedną osobę (na osobę gospodarującą samotnie nie może przekroczyć 200% kwoty kryterium dochodowego; w przypadku zamieszkiwania z rodziną 200% kwoty kryterium dochodowego na osobę).

Usamodzielniany wychowanek opuszczający instytucję resocjalizacyjną może uzyskać następujące formy pomocy:

- pomoc finansową na kontynuowanie nauki (maksymalnie do 25 roku życia) w wysokości 30% podstawy (494,10 zł) miesięcznie,
- pomoc finansową na usamodzielnienie w wysokości 300% podstawy (4 941 zł), jeżeli pobyt w placówce wynosił ponad trzy lata, 200% podstawy (3 294 zł), jeżeli wychowanek przebywał w zakładzie od 2 do 3 lat, 100% podstawy (1 647 zł), jeżeli okres pobytu trwał od roku do 2 lat,

- pomoc finansową lub rzeczową na zagospodarowanie (zakup urządzeń AGD, mebli itp.) – wartość pomocy na zagospodarowanie w formie rzeczowej nie może przekroczyć 300% podstawy, tj. 4 941 zł,
- pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, to przede wszystkim umożliwienie zamieszkania w mieszkaniu chronionym, pokrycie kosztów związanych z wynajmem pokoju czy ułatwienie uzyskania mieszkania z zasobów gminy. W zakres tej pomocy wchodzi opłaty czynszu w przypadku zamieszkiwania z rodziną czy opiekunem usamodzielnienia,
- pomoc w uzyskaniu zatrudnienia,
- pomoc prawną i psychologiczną

Barierzy usamodzielnienia i ich następstwa dla nieletnich

W wywiadzie, jakiego udzielili dla „Polityki” twórcy Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego Cz. Czapów i A. Podgórecki, podkreślali, że „(...) Dążąc do resocjalizacji jednostki, trzeba podnosić jej poczucie wartości własnej, godności, aktywizować najlepsze skłonności. Tylko w ten sposób można pogodzić ją ze społeczeństwem i przystosować do normalnego życia” [Kaczyńska (red.) 2003]. Tej normalności oczekują instytucje wychowujące, rodzina, społeczność lokalna i sami wychowankowie. Mimo upływu lat zadania te są niezwykle trudne do realizacji, na co wskazują opracowania naukowe i wypowiedzi praktyków. Proces resocjalizacji, a potem usamodzielnienia i readaptacji społecznej nie odbywa się w środowisku sterylnym. Każdy element przestrzeni, w której realizowane są zadania resocjalizacyjne, może być bodźcem do naprawy lub barierą do normalności.

Mimo tego, że proces usamodzielnienia rozpoczyna się z chwilą pojawienia nieletniego w placówce resocjalizacyjnej, to rzeczywistość wychowawcza może stanowić szereg barier utrudniających przygotowanie do skutecznego usamodzielnienia. Ograniczenie wolności i swobody powoduje osłabianie więzi z rodziną i środowiskiem naturalnym, problemy emocjonalne, a formalizm, z jakim spotykają się wychowankowie (pobyt jest regulowany szeregiem regulaminów i innych przepisów, jak statut, regulamin wychowanka, program wychowawczy, regulamin warsztatów, rozkład zajęć, rozkład dnia) i orientacja na wykonywanie zadań (ściśle zaplanowany dzień, życie w jednym miejscu i przymusowe wykonywanie zadań) wprowadzają w życie wychowanków schematyczność działań jak pobudka, toaleta, sprzątanie, nauka wg harmonogramu zakładowego, co rodzi niechęć i brak odpowiedzialności za planowanie i wykonanie podstawowych czynności. Wsparcie i opieka jest oferowana w zakładzie bez względu na osiągnięte wyniki i efekty pracy, co kreuje pasywną postawę. Wynikiem takiego stanu rzeczy, jest brak możliwości podejmowania samodzielnych decyzji. Nie mając większego wpływu na rzeczywistość zakładową, uczą się z niej korzystać,

przejawiając postawę roszczeniową. W efekcie opuszczając placówkę, nie potrafią określić swoich mocnych i słabych stron, sprecyzować wartości i priorytetów, którymi będą się kierowali w życiu poza zakładem, zaplanować działań oraz ocenić ich rezultaty.

Wracając do środowiska naturalnego najczęściej trafiają do rodzin, w których ukształtowały się ich destruktywne postawy i zachowania. W okresie, kiedy oni byli poddawani oddziaływaniom resocjalizacyjnym, w ich rodzinach niewiele lub nic się nie zmieniło. Nadal wszechobecne ubóstwo i uzależnienia, często skłaniają rodziców do korzystania z łatwych, ale przestępczych form zdobycia środków do życia. Wciąż sytuacje kryzysowe są rozwiązywane drogą przemocy, co sprawia, że po powrocie do domu nieletni nie mają poczucia bezpieczeństwa w swoich rodzinach. Mając świadomość możliwości finansowego usamodzielnienia, rodzice wysuwają szereg nierealnych wymagań związanych z ekonomicznym funkcjonowaniem rodziny. Traktują ich instrumentalnie, a zachowanie nieletnich oceniają wyłącznie przez pryzmat przydatności w realizacji wyznaczonych przez siebie celów. Przestępcze rodzeństwo i brak zainteresowania pełnoletnim wychowankiem w rodzinie powodują zachłyśnięcie się pozorną wolnością. Ponownie pojawiają się uzależnienia, które generują agresję, przemoc i popełnianie przestępstw.

Mimo znacznych zaniedbań dydaktycznych, opóźnień w realizacji obowiązku szkolnego, braku aspiracji edukacyjnych, ubóstwa potrzeb poznawczych i niechęci do wysiłku umysłowego, prawie wszyscy pełnoletni wychowankowie instytucji resocjalizacyjnych w swoim programie usamodzielnienia zakładają dalszą edukację, zdobycie zatrudnienia i pracę zawodową. Podczas pobytu w placówce wielokrotnie podkreślano im, że praca jest warunkiem zaspokojenia potrzeb, rozwoju osobowego i społecznego, formą doskonalenia siebie i otoczenia, że jest identyfikatorem oceny człowieka i kluczem informacji o nim. Opuszczając placówkę ze świadectwem ukończenia szkoły zawodowej, są przekonani, że sobie poradzą. Okazuje się, że to, co było sukcesem wychowawczym w życiu zakładowym, nie znajduje uznania w realnym. Przygotowanie zawodowe uzyskane w przykładowych szkołach zawodowych jest często nieadekwatne do potrzeb rynku pracy. Uzyskane wykształcenie na poziomie gimnazjalnym jest niewystarczające do podjęcia pracy.

Poszukując przyczyn słabych efektów usamodzielnienia nieletnich po opuszczeniu placówek, należy wziąć pod uwagę funkcjonowanie ich w środowisku lokalnym i w przestrzeni pomocy społecznej, w ramach której realizują proces usamodzielnienia. W odróżnieniu od życia zakładowego, w środowisku naturalnym nie ma przyzwolenia na kolejne próby niepowodzeń, a popełnione przez nich czyny przestępcze przed umieszczeniem w zakładzie, nadal tkwią w świadomości społecznej. Postrzegani są jako przestępcy lub w najlepszym

przypadku jako osoby nieprawe i podejrzane. Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych, po zwolnieniu z zakładu, często stają się w środowisku naturalnym osobami niepożądanymi. Funkcjonujące stereotypy prowadzą do działań odtrącających i stygmatyzujących. nierozwiązane kwestie lokalowo-finanasowe, słaba reakcja społeczności lokalnej na marginalizację, słabo działające organizacje pozarządowe wspierające tę grupę społeczną prowadzą do deprivacji potrzeby bezpieczeństwa. Trudny dostęp do poradnictwa rodzinnego, do specjalistów takich jak psycholog czy doradca zawodowy, implikują poczucie alienacji we własnej rzeczywistości, eskapizm i wybór destruktywnego sposobu radzenia sobie z separacją społeczną. Jako uczestnicy procesu gospodarczego, mają gorszą pozycję zawodową. To wszystko prowadzi do niepowodzeń w kontynuowaniu nauki po opuszczeniu placówki, bezrobocia lub zatrudnienia w niepełnym etacie, podejmowania pracy w zawodach niepopularnych, niskich zarobków, utraty ubezpieczenia. Dochodzi do znaczącego obniżenia statusu społecznego nieletnich w środowisku, co powoduje niewykorzystanie możliwości, jakie daje rozporządzenie o usamodzielnieniu. W końcowym efekcie integrują się ze znanym sobie środowiskiem przestępczym i wracają do przestępczości jako formy zaspokojenia swoich potrzeb.

Skuteczność wsparcia, jakie powinni otrzymywać w ramach świadczeń pomocy społecznej w procesie usamodzielnienia, jest dosyć mocno ograniczona, o czym świadczą liczne sprawozdania Najwyższej Izby Kontroli dotyczące usamodzielnienia dzieci z domów dziecka czy rodzin zastępczych oraz Raport z badań Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi (2014). Do najważniejszych barier w tej przestrzeni należą:

- fragmentaryzacja działań lokalnej pomocy społecznej i brak koordynacji z innymi podmiotami w zakresie pomagania nieletnim. Działalność powiatowych centrów pomocy społecznej jako głównych podmiotów procesu usamodzielnienia ogranicza się głównie do realizowania podstawowych zadań jednostek pomocy społecznej. W głównej mierze, kończy się zainteresowanie usamodzielnianym wychowankiem po wypłaceniu świadczeń pieniężnych. Znikomy udział innych podmiotów społecznych w usamodzielnianiu i brak wspólnych inicjatyw w zakresie realizowanych programów usamodzielnienia prowadzą do zaprzestania przez nieletnich realizacji indywidualnych programów usamodzielnienia i zaprzepaszczenia wieloletniej pracy wychowanków i wychowawców instytucji resocjalizacyjnych,
- statystyczna sprawozdawczość zamiast badań i ewaluacji indywidualnych programów usamodzielnienia na różnych etapach realizacji, utrudnia diagnozę procesu i jego reformę. Z uwagi na niewielką liczbę usamodzielnianych wychowanków z instytucji resocjalizacyjnych, w porównaniu ze stanem wychowanków opuszczających rodziny zastępcze, placówki opiekuńcze i socjalizacyjne,

powiatowe centra pomocy rodzinie w sprawozdaniach nie wyodrębniają tej grupy usamodzielnianych. Bywa też, że na stronach internetowych PCPR np. w Ilawie, w zakładce dotyczącej usamodzielnienia, brakuje informacji, że taka pomoc jest kierowana też do nieletnich opuszczających zakłady resocjalizacyjne.

- poprzez planowanie budżetowe, a nie zadaniowe, spotykamy się często z brakiem orientacji na wykonywanie zadań programu usamodzielnienia. Skutkuje to koniecznością dostosowania usamodzielnienia do posiadanych funduszy i słabą wystarczalnością programu w kontekście potrzeb usamodzielnianych wychowanków,
- niewystarczające przygotowanie pracowników socjalnych do pracy z byłymi wychowankami placówek resocjalizacyjnych, którzy często poprzez swój wizerunek wywołują obawy wśród pracowników,
- postrzeganie przez nieletnich pracy socjalnej i pracowników socjalnych, jako możliwości uzyskania zasobów (głównie finansowych) z systemu pomocy społecznej,
- brak określonych konkretnych obowiązków opiekuna usamodzielnienia, metodyki pracy z nieletnimi podczas realizacji programu usamodzielnienia i form wynagradzania za prowadzoną opiekę czyni z opiekuna społecznego administratora programu,
- niewystarczająca diagnoza potrzeb i sytuacji życiowej usamodzielnianych nieletnich, sformułowana głównie w oparciu o wiedzę instytucji publicznych i brak opinii lokalnej społeczności, powoduje, że Indywidualny Program Usamodzielnienia jest mało precyzyjny i nieużyteczny [Raport 2014, s. 123].

W następstwie tych barier obserwujemy administrowanie sytuacją życiową usamodzielnianych wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych, tym bardziej, że stanowią oni w swoich środowiskach lokalnych marginalną grupę społeczną korzystającą z usamodzielnienia. Wobec takiego stanu rzeczy pojawia się u nich roszczeniowość wobec instytucji pomocy, a brak wyników ewaluacji programów usamodzielnienia uniemożliwia jego skuteczną reformę.

Zakończenie

Problematyka przestępczości nieletnich i ich resocjalizacji większości społeczeństwa znana jest z doniesień medialnych. Impulsem do zainteresowania opinii społecznej tym zagadnieniem, jest najczęściej zdarzenie przestępcze dokonane przez nieletniego. Proces przedstawiania problemu ma charakter sensacyjny. Jako *news* funkcjonuje w mediach bardzo krótko, ale w świadomości społecznej pozostawia trwały ślad i później może prowadzić do braku akceptacji wychowanków powracających do środowiska lokalnego po zakończonej resocjalizacji.

Nabywanie samodzielności życiowej przez wychowanków przebiega w dwóch różnych środowiskach wychowawczych – rodzinie i środowisku lokalnym oraz zakładzie resocjalizacyjnym. Należy pamiętać, że do przestępczości nieletnich doszło w środowisku lokalnym w trakcie zamieszkiwania z rodziną, a umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej nastąpiło przed zakończeniem procesu socjalizacji pierwotnej [Stępniać 2007, t. 2, s. 213]. Po kilkuletnim pobycie w zakładzie resocjalizacyjnym – trudnym lecz zapewniającym poczucie bezpieczeństwa w sferze opieki i pomocy – nieletni ponownie wracają do środowiska naturalnego. Występujący brak wiedzy – w środowisku rodzinnym, sąsiedzkim, wśród pracowników licznych instytucji wspomagających – na temat ich osiągnięć w zakładzie i bariery, jakich doświadczają nieletni po opuszczeniu placówki, wpływają na sposób ich traktowania. Najczęściej postrzegani są nadal jako niedostosowani społecznie. Stąd wynikają obawy przed zatrudnieniem ich, wszechobecne są nieufność i poczucie zagrożenia.

Bibliografia

- Biel K., (2009), *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Bieńkowska I. (red.), (2011), *W kręgu resocjalizacji i wybranych zagadnień patologii rozwoju oraz funkcjonowania człowieka*, t. 3, Wydawnictwo GWSP, Gliwice.
- Dąbrowski Z., (1995), *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, cz. 2, Wydawnictwo WSP, Olsztyn.
- Gajewska G., (2004), *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*, Wyd. Naukowe UZ, Zielona Góra.
- Kalinowski M., Pelka J., (2003), *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo ASP, Warszawa
- Klaus W., (2009), *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Konopczyński M., (2006), *Metody twórczej resocjalizacji*, Pedagogium, PWN, Warszawa.
- Kozaczuk F., (red.), (2009), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kraus B., (2006), *Terapie a resocjalizacje*, [in:] Hroncowa J., Kraus B. (red), *Socjalna patologia presocjalnych pracowników a pedagog*, Univerzita Mateja Bela, Bańska Bystrica.
- Motow I., (2006), *Standardy opieki instytucjonalnej dla nieletnich*, Wydawnictwo WSK, Łódź.
- Motow I. (red.) (2012), *Readaptacja społeczna nieletnich w Polsce po transformacji ustrojowej*, KONIKA, Częstochowa.
- Mudrecka I., (2006), *Samodzielność*, [w:] Śnieciński J. M. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wyd. „Żak”, Warszawa.
- Nowakowski J., (1959), *Postulat politechnizacji i kształcenia zawodowego w zakładach wychowawczych dla społecznie niedostosowanych/na marginesie prac programowych tego szkolnictwa*, [w:]

- „Szkoła Specjalna”, nr 4/5, s. 222.
- Opora R., (2006), *Rola sędziów i kuratora w resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Pieter J., (1963), *Słownik psychologiczny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Pospiszyl I., Konopczyński M.(red.), (2007), *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, Pedagogium, Warszawa.
- Rozporządzenie z dnia 23 sierpnia 2012 Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie, [w:] Dz.U.2012,nr 0, poz.954
- Słownik współczesnego języka polskiego*, (2001), t. 2, Wyd. Przegład Raders Digest, Warszawa.
- Stepniak P. (2007), *Opieka i pomoc udzielana nieletnim w usamodzielnieniu*, [w:] Urban B., Stanik J.M, (red) *Resocjalizacja*, t. 2, Pedagogium, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tomaszewski T., (1958), *Z zagadnień psychologii samodzielności*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 1, s. 55.
- Ustawa z dnia 12 marca 20004 o pomocy społecznej, [w:] Dz.U.2004, nr 64,poz.593 (z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2012 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, [w:] Dz.U.2011, nr149,poz.887 (z późn. zmianami).
- Uwarunkowania procesu usamodzielnienia wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej w województwie łódzkim*. Raport z badań Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi (2014), Regionalne Centrum Polityki Społecznej, Łódź.
- Winiarski M., (2000), *Rodzina-szkoła-środowisko lokalne, Problemy edukacji środowiskowej*, Warszawa.
- Zapobiegać złu(nywiad)*. Z doc. Dr hab. Czesławem Czapówem i prof. dr hab. Adamem Podgóreckim-twórcami IPSiR UW rozmawia Wanda Falkowska, (2003), [w:] Kaczyńska W.(red), *Czesław Czapów 1925–1980. Świadectwa trzech pokoleń*, IPSiR UW, Warszawa.